

Jerzy Nikołajew

## **Polityka Urzędu do Spraw Wyznań w kontekście konferencji kadry kierowniczej więziennictwa z lutego 1983 r.**

### **The Policy of the Office for Religious Affairs in the Context of the Prison Management Leadership Conference of February 1983.**

Urząd do spraw Wyznań to typowa instytucja państwowa powołana do realizacji założeń polityki wyznaniowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Silnie zideologizowany zajmował się kontrolą funkcjonowania przede wszystkim Kościoła Rzymskokatolickiego. Miał wpływ na funkcjonowanie wszystkich organów państwowych, także Służby Więziennej. W okresie stanu wojennego próbowano wpłynąć na kształtowanie właściwych propaństwowych postaw funkcjonariuszy więziennictwa odpowiadających linii partii i rządu. W tym celu organizowano odprawy służbowe, podczas których kadra kierownicza Służby Więziennej była zapoznawana z założeniami światopoglądowymi materializmu i krytyką wobec działań organów i przedstawicieli związków wyznaniowych działających w socjalistycznym społeczeństwie.

**Słowa kluczowe:** Urząd do spraw Wyznań, polityka wyznaniowa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Służba Więzienna.

The Office for Religious Denominations is a typical state institution established to implement the assumptions of the religious policy of the Polish People's Republic. Strongly ideologized, he dealt with the control of the functioning of, above all, the Roman Catholic Church. The functioning of all state organs, including the Prison Service, had an impact. During the martial law period, he tried to influence the formation of

appropriate pro-state attitudes of prison officers corresponding to the party and government lines. For this purpose, official briefings were organized during which the management staff of the Prison Service was familiarized with the assumptions of materialistic worldview and the criticism of activities of organs and representatives of religious associations operating in a socialist society.

**Key words:** the Office for Religious Denominations, the religious policy of the Polish People's Republic, the Prison Service.

## Wprowadzenie

Służba Więzienna w okresie stanu wojennego była formacją silnie zideologizowaną. Nie wynikało to jednak wprost z postanowień ustawy o Służbie Więziennej<sup>1</sup>, lecz z praktyki wykorzystywania tej służby dla zapewnienia interesu bezpieczeństwa państwa. W 1983 r. w wielu zakładach karnych i aresztach śledczych funkcjonowały jeszcze (przynajmniej w pierwszej połowie roku) ośrodki odosobnienia więźniów a osoby internowane podlegały formalnej władzy administracji więziennej i faktycznej – ze strony funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa. W każdym więzieniu utworzono komórki partyjne a przynależność funkcjonariuszy do PZPR traktowano jako regułę. Nawet opinie służbowe zawierać musiały adnotacje miejscowych (zakładowych) sekretarzy POP dotyczące świadomości politycznej opiniowanych funkcjonariuszy<sup>2</sup>. Od kadry kierowniczej Ministerstwo Sprawiedliwości (Wydział Polityczny) oraz Centralny Zarząd Zakładów Karnych (także jego Wydział Polityczny) wymagały nie tylko realizacji zadań związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności i postanowień o tymczasowym aresztowaniu, lecz także akceptacji dla porządku i ustroju socjalistycznego<sup>3</sup>. Dlatego oprócz odpraw i konferencji merytorycznych (fachowych) organizowane były przeważnie doroczne odprawy ideologiczne, czasami łączono obydwie

---

<sup>1</sup> W ustawie przyjęto założenie, że Służba Więzienna ma być formacją jednolitą, uzbrojoną i umundurowaną (art. 2). I jako taka miała „służyć PRL, stać na straży ustroju ludowo-demokratycznego oraz ustalonego przez prawo ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego” (art. 21). Zob. ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej, Dz. U. Nr 69, poz. 436, z późn. zm.

<sup>2</sup> K. Keller, *Czas skończyć z dziedzictwem PRL*, „Na Wokandzie” nr 4/2011, s. 6. Gen. Krzysztof Keller w dacie publikacji tego artykułu był zastępcą Dyrektora Generalnego Służby Więziennej.

<sup>3</sup> K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów. Zarys dziejów więziennictwa w Polsce*, Kalisz 1999, s. 134.

założenia i taka „łączona” konferencja odbyła się w Popowie k. Serocka w lutym 1983 r. w ośrodku ministerstwa zarządzanym faktycznie przez Służbę Więzienną<sup>4</sup>.

Przebieg odprawy został zarejestrowany w formie książkowej (drukowanej) wydanej przez Wydział Polityczny Centralnego Zarządu Zakładów Karnych i zatytułowany „Konferencja ideologiczna kadry kierowniczej więziennictwa (Materiały)”. Autor będąc w posiadaniu egzemplarza numer 502 (ewidencjonowanego) oraz dołączonej pod tym samym numerem „Wkładki do materiałów z konferencji kadry kierowniczej więziennictwa” – na tych dwóch głównie pozycjach oparł swoje dalsze rozważania. Zasadniczo wykorzystano dwa wystąpienia ówczesnego ministra – kierownika Urzędu do spraw Wyznań (dalej: UdsW lub Urząd). Pierwsze pod tytułem „Polityka wyznaniowa w Polsce” i drugie (pochodzące z tzw. wkładki) nazwane „Polityką wyznaniową PRL”. Różnią się one szczegółowością przekazu i objętością (w materiałach konferencyjnych wystąpienie ministra zawarto na czterech stronach, a wkładka to już dwanaście stron). Obydwa wystąpienia A. Łopatki można scharakteryzować jako krótki wykład *quasi* akademicki uwzględniający konstytucyjne zasady korzystania z wolności religijnej w formie wspólnotowej i indywidualnej, dane statystyczne dotyczące funkcjonujących w państwie kościołów i innych związków wyznaniowych oraz dominujący motyw wystąpienia, czyli „krytykę” postaw duchowieństwa, zwłaszcza katolickiego, pozostającego w opozycji wobec poczynąń rządu i partii socjalistycznej. Prof. Łopatka dokonał też swoistej oceny „kulejących” relacji państwo-kościół, obarczając winą stronę kościelną i takie stanowisko zaprezentował wysokim oficerom więziennictwa obecnym na konferencji ideologicznej<sup>5</sup>.

W związku z tym może rodzić się pytanie związane z celowością podjętej przez ministra tematyki, tym bardziej że w trakcie konferencji i w załączniku tłumaczono podstawowe pojęcia z zakresu wolności sumienia i religii, adresując je do pracowników więziennictwa, podczas

---

<sup>4</sup> Ośrodek w Popowie funkcjonuje do dziś i ma identyczny status jak ten z 1983 r.

<sup>5</sup> A. Łopatka wystąpił zaraz po ministrze sprawiedliwości prof. Sylwestrze Zawadzkim a przed przedstawicielami innych resortów rządowych, co świadczyć może o randze Urzędu i jego szefa. Na podstawie analizy uczestników konferencji można wyprowadzić także wnioski dotyczące osób uznawanych za kadrę kierowniczą więziennictwa, czyli dyrektorów Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, naczelników wydziałów więziennej centrali, naczelników zakładów karnych, aresztów śledczych i ośrodków przystosowania społecznego, komendanta Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu i komendantów Ośrodków Doskonalenia Kadr Służby Więziennej. W konferencji uczestniczyli w sposób bierny także członkowie Biura Politycznego KC PZPR, pełnomocnik Komitetu Obrony Kraju, przedstawiciele Ministerstwa Spraw Zagranicznych a konferencję zakończył ówczesny szef więziennictwa polskiego gen. Stanisław Jabłonowski.

kiedy nie wspomniano w ogóle o uprawnieniach osadzonych w tym zakresie, mimo obowiązywania już stosownych przepisów ministerialnych<sup>6</sup>. Stąd też charakter wypowiedzi A. Łopatki należy traktować jako swoiste *signum temporis* stanowiska ówczesnych władz państwowych wobec religii w państwie o ustroju zdecydowanie niedemokratycznym. Dlatego zdecydowano się na podjęcie tematyki awizowanej w tytule i poprzez pryzmat w zasadzie jednostkowego wydarzenia na wskazanie generalnych pryncypiów realizowanych przez urzędników wyznaniowych (UdsW) w zakresie polityki wyznaniowej i prezentowanych wobec określonego środowiska zawodowego (zresztą bardzo specyficznego i zamkniętego).

### Organy państwa i partii realizujące politykę wyznaniową PRL

Podstawowym organem państwowym powołanym do realizacji zadań z zakresu polityki wyznaniowej był Urząd do spraw Wyznań jako centralny organ administracji wyznaniowej PRL<sup>7</sup>. Rada Ministrów nadała mu tzw. tymczasowy statut określający jego strukturę oraz zadania<sup>8</sup>. Stąd też Urzędem kierował dyrektor odpowiadający za całokształt spraw tego organu, chociaż formalnie mógł korzystać z pomocy wicedyrektora (obu powoływał i odwoływał Prezes Rady Ministrów). Dyrektor Urzędu został upoważniony do zatwierdzania statutów i praw wewnętrznych: Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Kościoła Metodystycznego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Starokatolickiego Kościoła Mariawitów w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Ludowej,

---

<sup>6</sup> Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 1981 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych, aresztach śledczych i ośrodkach przystosowania społecznego, Dz. Urz. MS Nr 5, poz. 27.

<sup>7</sup> Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz. U. Nr 19, poz. 156.

<sup>8</sup> Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do spraw Wyznań, M.P. Nr 58, poz. 905. Formalnie przepisy tej uchwały zostały uchylone 7 grudnia 1981 r., czyli tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego w Polsce.

Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej, Kościoła Starokatolickiego, Kościoła Polskokatolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów oraz Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej<sup>9</sup>.

Budżet Urzędu był częścią budżetu Prezydium Rady Ministrów i od początku był budżetem zadaniowym. Wewnętrzna struktura Urzędu to podział na wydziały i referaty. Początkowo były to 3 wydziały (Ogólny, Wyznania Rzymsko-Katolickiego i Wyznań Nierzysko-Katolickich) oraz 2 referaty (Samodzielny Referat Nadzoru Stowarzyszeń Wyznaniowych i Samodzielny Referat Nadzoru Kościelnego). Wydziałami mieli kierować naczelnicy wydziałów, a na czele samodzielnych referatów stali kierownicy tych referatów. Ilość i zakres działania referatów określona miała być w regulaminie wydanym przez dyrektora Urzędu zatwierdzanym później przez Prezesa Rady Ministrów<sup>10</sup>.

Wydział Ogólny (w skład którego wchodziła także Kancelaria Urzędu) obok spraw o charakterze organizacyjnym (formalnym) załatwiał także sprawy merytoryczne, takie jak koordynowanie spraw wyznaniowych związanych z działalnością innych resortów, sprawy prawne i projektów legislacyjnych regulujących stosunek Państwa do poszczególnych wyznań i uznawania statutów wewnętrznych czy sprawy ewidencji obiektów wyznaniowych. W Wydziale Ogólnym ustanowiono inspektorów nadzoru, do których zadań miała należeć inspekcja administracji wyznaniowej oraz obiektów wchodzących w skład funduszu kościelnego w ramach potrzeb wydziałów i samodzielnych referatów<sup>11</sup>.

Natomiast zakres działania Wydziału Wyznania Rzymsko-Katolickiego został mocno rozbudowany i podzielono go na zadania ogólne i szczegółowe. Do zadań ogólnych zaliczono „nadzór nad prawidłowym wykonywaniem przepisów odnoszących się do związków wyznaniowych, nadzór nad realizacją wolności wyznaniowej, nadzór nad szkolnictwem wyznaniowym oraz sprawy subsydiów i dotacji na zaspokojenie potrzeb wyznaniowych”. W szczególności wydział ten miał zajmować się sprawami zabezpieczenia praw oraz obowiązków duchowieństwa i personelu

---

<sup>9</sup> K. Brzechczyn, *Kościoły mniejszościowe w polityce władz PRL*, „Przegląd Religioznawczy” nr 3(229)/2008, s. 140.

<sup>10</sup> Zarządzenie wewnętrzne nr 1 Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań z dnia 7 kwietnia 1965 r. w sprawie nadania Urzędowi do spraw Wyznań Tymczasowego Regulaminu, AAN, UdSW, sygn. 144/2.

<sup>11</sup> P. Raina, *Kościół-państwo w świetle akt wydziału ds. wyznań 1967-1968*, Warszawa 1994, s. 44.

pomocniczego, sprawami związanymi z ustrojem i działalnością wyznania, jego instytucji i zakładów. Do zadań Wydziału Rzymsko-Katolickiego zaliczono także „sprawy osobowe, opiniowania podań i zgłoszeń ogień organizacyjnych, wyznaniowych i wystąpień indywidualnych do innych władz i urzędów państwowych, sprawy opiniowania zgromadzeń i zbiorów związanych z wykonywaniem kultu religijnego”. Inne zadania tego wydziału to sprawy dotyczące nadzoru nad działalnością wyższego szkolnictwa wyznaniowego, seminariów duchownych i zakonnych, szkół pomocniczych, pracowników kultu religijnego, sprawy związane z ustrojem i działalnością szkolnictwa wyznaniowego, sprawy programów i planów działania w szkołach wyznaniowych. Osobne kompetencje sprowadzono do załatwiania wniosków o rozdział i subsydiów oraz dotacji rządowych na zaspokojenie istotnych potrzeb wyznania (§ 4 Statutu)<sup>12</sup>.

Natomiast w § 5 Statutu przyjęto rozwiązanie polegające na tym, że „do zakresu działania Wydziału Wyznań nie-Rzymsko-Katolickich należą sprawy, o których mowa w § 4 w odniesieniu do innych wyznań, poza wyznaniem rzymsko-katolickim oraz sprawy związane ze zgłaszaniem i rejestracją związków religijnych nieuznanych”. Taka redakcja tego przepisu wskazuje na to, że rzeczywistą intencją prawodawcy było rozgraniczenie związków wyznaniowych na uznane przez państwo i te, których działalność była jedynie przez nie tolerowana. Natomiast pośród związków religijnych Kościół rzymskokatolicki został „wyłączony przed nawias” po to, żeby nadać mu cechy dominującego w społeczeństwie polskim i jednocześnie traktować go jako najbardziej zagrażającego zasadom tzw. demokracji ludowej<sup>13</sup>.

Z kolei zakres zadań Samodzielnego Referatu Nadzoru Stowarzyszeń Wyznaniowych miał obejmować sprawy związane z rejestracją, ewidencją, ustrojem, sprawami osobowymi i nadzorem działalności stowarzyszeń wyznaniowych, zakonów, kongregacji zakonnych i fundacji wyznaniowych oraz opiniowanie wniosków o zapomogi i dotacje z funduszy państwowych i innych. W praktyce funkcjonowanie tego referatu sprowadzało się do dążenia do bezwzględnego podporządkowania sobie zgromadzeń zakonnych poprzez traktowanie ich jak stowarzyszenia wyznaniowe. Dlatego pracownicy tego referatu domagali się od strony kościelnej, ażeby ta powiadamiała władze państwowe, np. o założeniu nowego domu

---

<sup>12</sup> P. Kądziała, *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1960*, Wrocław 1990, s. 17-18.

<sup>13</sup> B. Górowska, G. Rydlewski, *Regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce*, Warszawa 1992, s. 105.

zakonnego. Innym przejawem „aktywności” tego referatu była konsekwentna odmowa rejestracji kół Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży i określanie wnioskodawców tego stowarzyszenia jako przedstawicieli „band leśnych”<sup>14</sup>.

Dalej, samodzielny referat Nadzoru Funduszu Kościelnego został powołany do wykonywania ścisłego nadzoru nad tym funduszem w oparciu o art. 10 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego<sup>15</sup>. Zadania tego referatu były szczególne wobec czynności podejmowanych w innych wydziałach i referatach nie tylko ze względu na specyfikę i majątkowy wymiar samego Funduszu Kościelnego, lecz także z uwagi na to, że decyzję o przejęciu dóbr martwej ręki podjął osobiście premier Józef Cyrankiewicz i on sam wcześniej referował projekt tej ustawy na forum parlamentarnym<sup>16</sup>.

Biorąc pod uwagę dzisiejsze standardy funkcjonowania centralnych urzędów administracji państwowej UdsW nie spełniał tych kryteriów. Po pierwsze, funkcjonowanie Urzędu opierało się na podstawie wielu rozproszonych aktów wewnętrznych, często ze sobą niespójnych. Po wtóre, stosowanie tych przepisów było niejasne i nieczytelne. Po trzecie, jeśli nawet Urząd starał się działać jak praworządny organ, to zawsze w swoich rozstrzygnięciach powoływał się na ogólne, a nie konkretne normy prawne, czyniąc z tego w zasadzie niepisaną regułę. Po czwarte, strony postępowania administracyjnego przed tym organem pozbawiono *de facto* możliwości aktywnego udziału w zakresie postępowania dowodowego, gdyż postępowanie z reguły było niejawnym. Po piąte, opinie eksperckie i analizy podpisywane były przez ich autorów jedynie inicjałami (był to wyjątek w stosunku do innych opinii w postępowaniu administracyjnym i sądowym). Po szóste, UdsW angażował się aktywnie we wszystkie sprawy, w których stroną mogły być osoby duchowne oraz organy związków wyznaniowych (np. podatki, cła, pozwolenia budowlane). Po siódme, Urząd uzurpował sobie uprawnienie do wydawania wszelkiego rodzaju aktów prawa wewnętrznego (typu okólniki, zarządzenia, wytyczne) nigdzie niepublikowanych, ale za to wiążących dla innych

---

<sup>14</sup> M. Ordon, *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument antykościelnej polityki władz komunistycznych w okresie Polski Ludowej – zarys problemu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” t. IV/2002, s. 102n.

<sup>15</sup> Dz. U. Nr 9, poz. 87.

<sup>16</sup> D. Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008, s. 139.

organów państwa, w tym ministerstw. Z tych też względów trudno mówić o rozstrzyganiu spraw wyznaniowych (szeroko rozumianych) opierając się na jakichkolwiek kryteriach praworządności. Jedynym zaś wyznacznikiem decyzyjnym była uznaniowość organu, a ta była przecież pochodną realizowanej przez państwo aktualnej polityki wyznaniowej<sup>17</sup>.

Trzeba zauważyć, że współpraca UdsW z poszczególnymi resortami była działaniem o specyficznej naturze oraz specjalnej strukturze, która może być tłumaczona jedynie względami pozamerytorycznymi. Faktycznie, bowiem organ administracyjny niżej zhierarchizowany w strukturze organów państwowych niż właściwe ministerstwo ingerował i to w sposób zasadniczy w funkcjonowanie poszczególnych działów administracji państwowej. Na przykład współpracując z ministerstwem właściwym do spraw zagranicznych tak naprawdę chodziło o inwigilację (monitoring) ze strony państwa wszelkich kontaktów kościelnych z zagranicą. Świadczy o tym zakres „ingerencji” UdsW w działalność MSZ w sprawach wyjazdów za granicę i przyjazdów do Polski księży, zakonników oraz świeckich działaczy wyznaniowych, tzw. rozeznanie stanowiska PRL ze strony Watykanu, episkopatów poszczególnych państw, rozeznanie działalności Światowej i Europejskiej Rady Kościołów (nierzymskokatolickich), zjazdy i rozeznanie działalności kościołów prawosławnych, kościołów protestanckich, w tym Metodystów, Baptystów, Adwentystów Dnia Siódmego, Chrześcijańskiej Konferencji Pokojowej, zbieranie informacji i materiałów o ważniejszych wydarzeniach z zakresu działalności wyznaniowej za granicą dotyczącej stosunków z PRL i kościołów, a także sytuacji wyznaniowej w ośrodkach polonijnych w USA, Kanadzie, krajach Ameryki Łacińskiej i w Europie Zachodniej oraz legalizacja dokumentów w sprawach spadków zagranicznych dla instytucji kościelnych i osób duchownych. Całe to *spectrum* oddziaływania UdsW na MSZ świadczy wymownie o nieformalnej, lecz znaczącej pozycji Urzędu wobec ministerstwa realizującego zadania rządu i partii w stosunkach międzynarodowych<sup>18</sup>.

Przykład relacji UdsW – Ministerstwo Spraw Zagranicznych wzorcowo określa także znaczenie i pozycjonuje ten organ wobec innych resortów rządowych, także konstytucyjnych. Chodzi tu o ministerstwo właściwe

---

<sup>17</sup> H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, [w:] A. Mezglewski (red.), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.), Lublin 2005, s. 69.

<sup>18</sup> K. Krasowski, *Państwo a kościół katolicki w Polsce Ludowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1995, nr 1-2, s. 45.

do spraw finansów, zdrowia, spraw wewnętrznych, obrony narodowej, szkolnictwa wyższego, sprawiedliwości, budownictwa, łączności i innych ministerstw oraz organy administracyjne (np. Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk). Za każdym razem merytoryczne rozstrzygnięcia tych organów miały być „konsultowane” z Urzędem, nie tylko w sprawach zastrzeżonych dla właściwości UdsW, lecz także wtedy, gdy stroną były organy kościelne lub osoba duchowna reprezentująca własne interesy, a nie związku religijnego, którego była członkiem, a nie zawsze jej przedstawicielem<sup>19</sup>.

Urząd według słusznej opinii M. Krawczyka nie był „ani jedynym ani nawet najważniejszym podmiotem wytyczającym i realizującym politykę wyznaniową państwa”. Takie stwierdzenie może być odbierane jako teza zupełnie przeciwna temu co zostało wcześniej przeze mnie zaprezentowane. Sprzeczność taka występuje jedynie pozornie, zwłaszcza wtedy, jeśli weźmie się pod uwagę znaczenie decyzji Biura Politycznego PZPR podejmowanych od samego początku istnienia tej partii i jego organów w celu ustalenia „linii wobec kleru”. Stąd też jedną z pierwszych decyzji władz partyjnych (PZPR) było utworzenie komisji o szerokim składzie (później jednak ograniczonej personalnie) do spraw relacji z kościołami, głównie kościołem dominującym. Od lipca 1958 r. była to stała Komisja Partyjna do spraw Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR, której odpowiedniki zostały utworzone w terenie (KM PZPR i KW PZPR). Po zastąpieniu w 1971 r. tej Komisji Zespołem do spraw Polityki Wyznaniowej przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR, nie zmieniły się zadania tego organu, a jedynie dyrektor UdsW został zaszeregowany „po nowemu” teraz jako minister-kierownik UdsW<sup>20</sup>.

Jednak najsilniejszy wpływ na realizację polityki wyznaniowej PRL miało ministerstwo właściwe do spraw wewnętrznych i kolejno funkcjonujący w jego strukturach Urząd Bezpieczeństwa, a potem Służba Bezpieczeństwa. Mimo znaczących zmian w strukturze ministerialnej i w zakresie szczegółowych zadań tych służb, aż do 1989 r. organy bezpieczeństwa starały się w zupełności i na zasadzie wyłączności kontrolować działalność związków wyznaniowych jako wspólnot religijnych i czynności o charakterze także osobistym ich duchownych, zwłaszcza

---

<sup>19</sup> J. Żaryn, *Kościół w PRL*, Warszawa 2004, s. 63.

<sup>20</sup> M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” nr 89/2011, s. 218.

Kościół katolickiego. Praca operacyjna funkcjonariuszy bezpieczeństwa politycznego w kwestiach wyznaniowych była rozwinięta do tego stopnia, że ci byli nawet „delegowani” (często niejawnie) do pracy w UdsW, wykonując niejako „wewnętrzna” kontrolę w tym państwowym urzędzie<sup>21</sup>. Wskazywało to na swoistą formę „ubezwłasnowolnienia” tego i tak silnie upolitycznionego organu i na wyższość celów ideologiczno-partyjnych ponad sferą rządową i administracyjną. Powodowało to wysoki dyskomfort kierownictwa Urzędu, także tych osób, których pozycja, tak jak w przypadku Adama Łopatki (o którym niżej) była dość znacząca, jednak nie na tyle, aby sami mogli ustalać, a potem realizować politykę państwa w kwestiach wyznaniowych<sup>22</sup>.

### Adam Łopatka – kierownik UdSW

Profesor Adam Łopatka sprawował funkcję ministra – kierownika UdsW w latach 1982-1987 i w takim charakterze został zaproszony do udziału w konferencji kadry kierowniczej Służby Więziennej do Popowa w lutym 1983 r. Kierowanie Urzędem rozpoczął w maju 1982 r., stąd też miał niewielki staż zawodowy na tym stanowisku, lecz wcześniej zajmował różne kierownicze stanowiska a jego biografia zawodowa, także późniejsza, różniła się od biogramów innych towarzyszy partyjnych. Urodzony w Wielkopolsce w rodzinie chłopskiej miał zapewne ułatwiony start w podjęciu studiów (punkty za pochodzenie), ale o jego osiągnięciach nie decydowało wyłącznie pochodzenie społeczne. Związany naukowo głównie z Uniwersytetem w Poznaniu (najpierw jako student, potem pracownik naukowy) był kolejno prodziekanem, a potem dziekanem wydziału prawa, dyrektorem Instytutu Nauk Politycznych UAM, dyrektorem Instytutu Nauk Prawnych (Państwa i Prawa) UAM. Pracował też jako kierownik działu w Instytucie Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR. W 1983 r. (data konferencji w Popowie) był delegatem Polski do Komisji Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych. U schyłku PRL (1987-1990) prof. Łopatka został powołany na I Prezesa Sądu Najwyższego i przewodniczącego (prezesa) Trybunału Stanu,

---

<sup>21</sup> A. Chabasińska, *Polityka władz wobec mniejszości wyznaniowych w Polsce w latach 1945-1956*, „Studia Lubuskie” t. V/2009, s. 46.

<sup>22</sup> H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 24.

a w latach 1976-1985 był aktywnym posłem dwóch sejmowych kadencji (w VII kadencji Sejmu PRL kierował Komisją Ustawodawczą, a w czasie VII kadencji był przewodniczącym sejmowej Komisji do Spraw Samorządu Przedsiębiorstw). Zdążył jeszcze być prezesem Zarządu Głównego Zrzeszenia Prawników Polskich i wraz upadkiem PRL przestał angażować się politycznie. Kontynuował natomiast pracę naukową i dydaktyczną oraz legislacyjno-konsultacyjną (od 1973 r. był profesorem zwyczajnym nauk prawnych) także na forum międzynarodowym (współtworzył Konwencję o Prawach Dziecka). Uznawany jest za specjalistę z zakresu teorii państwa i prawa (w tym zakresie doktoryzował się i pisał habilitację). Jego dorobek naukowy powstały także dużo wcześniej jest wykorzystywany również przez współczesnych teoretyków prawa i specjalistów z zakresu prawa wyznaniowego. Jeszcze w 1987 r. prof. A. Łopatka wydał w Warszawie monografię zatytułowaną „Zasady polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, a tezy ideologiczno-polityczne zawarte w tej pozycji wykorzystał wcześniej podczas konferencji w Popowie w 1983 r. Już po transformacji ustrojowej (ponieważ w 1995 r.) opublikował „Prawo do wolności myśli, sumienia i religii”, pozycję często i chętnie cytowaną w publikacjach z zakresu prawa wyznaniowego, zupełnie pozbawioną zabarwienia ideowego pochodzącego z czasów PRL.

Na podstawie powyżej przedstawionych analiz biogramu Adama Łopatki, czyli przedostatniego szefa UdsW (po nim było dwuletnie kierowanie Urzędem przez Władysława Loranca) widoczna jest postać działacza partyjnego, urzędnika państwowego i uczonego (autorytetu prawniczego) dobrze „wpisanego” w rzeczywistość okresu PRL. Jego wypowiedzi jako ministra odpowiedzialnego za tzw. politykę wyznaniową w Polsce w okresie stanu wojennego należy traktować z właściwą dla tego czasu domieszką schlebiana, ale i krytyki wobec Kościoła, zwłaszcza katolickiego. Takie mało racjonalne, lecz poprawne ideowo zachowanie A. Łopatki w 1983 r. należy skonfrontować także z kontekstem planowanej wizyty papieskiej i obowiązywania jeszcze w Polsce przepisów wprowadzonych na podstawie dekretu o stanie wojennym<sup>23</sup>.

---

<sup>23</sup> Biogram A. Łopatki oparłem na: T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991: władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 21 II 1991*, Warszawa 1991, s. 389.

## Wystąpienie prof. A. Łopatki w ramach konferencji z 24-26 lutego 1983 r.

Podczas konferencji „więziennej” w Popowie prof. Adam Łopatka wystąpił jako drugi prelegent zaraz po Ministrze Sprawiedliwości prof. Sylwestrze Zawadzkim. Świadczy to nie tyle o pozycji kierownika Urzędu do spraw Wyznań w strukturze organów ówczesnej władzy, lecz bardziej wskazuje na ideologiczny charakter odprawy z udziałem kadry kierowniczej więziennictwa i zaangażowaniu władzy państwowej i politycznej w kształtowaniu wśród więźniaków postaw zbliżonych do linii prezentowanej przez czynniki partyjne. Z utrwalonego na kilku stronicach wystąpienia A. Łopatki wynika, że zasadniczą jego intencją było krótkie przedstawienie aktualnych kwestii polityki państwa w kontekście zbliżającej się drugiej pielgrzymki Ojca Świętego do Polski. Dlatego też odpowiedzialny za politykę wyznaniową w całym kraju Adam Łopatka nie tylko przedstawił dane statystyczne dotyczące kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce, lecz także „wrzucił kamyczek do ogródka” Kościoła katolickiego. Zanim jednak sprecyzował swoje „zarzuty” A. Łopatka w formie wykładu przekazał uczestnikom konferencji, że w roczniku statystycznym za 1982 r. znajduje się rozdział poświęcony wyznanom religijnym i że w Polsce działa 37 uznanych kościołów i związków religijnych a osiem zrzeszonych jest w Polskiej Radzie Ekumenicznej. Poinformował też o istnieniu 27 diecezji i 7299 parafii, liczbie ok. 21 tys. księży, 84 biskupach diecezjalnych, 45 zakonach męskich zrzeszających 9603 zakonników, 104 zakonach żeńskich i 27 429 zakonnic. Według relacji A. Łopatki liczba ówczesnie istniejących kościołów i kaplic to 14 644, a do tej liczby minister dodał również uczelnie i system szkolnictwa wyznaniowego. Jednak uznał, że system szkolnictwa jest rozbudowany i „posiada dobrą organizację i wysoki stopień dyscypliny, choć dyscyplina ta szczególnie w okresie ostatnich lat nie jest idealna”. Minister referując te dane, musiał być sfrustrowany „ideowo”, o czym świadczy ton jego wypowiedzi, choć wydaje się, że więcej powodów do zmartwienia powinien mieć z powodu liczby osób duchownych i liczby świątyń katolickich w zlaicyzowanym państwie socjalistycznym, nieporównywalnie wysokiej w zestawieniu z innymi tzw. państwami demokracji ludowej. Jednocześnie podkreślił, że w latach 1971-1980 władze państwowe wydały 1 072 zgody na budowę obiektów sakralnych, a zebranych na konferencji w Popowie

poinformował też o „wprowadzonej obecnie zasadzie, że budowa obiektów sakralnych o powierzchni do 600 mkw. wymaga zgody naczelnika, a powyżej tej powierzchni zgody wojewody” (informacja zupełnie nieprzydatna „klawiszom”, gdyż w tym czasie na terenie więzień nie budowano żadnych obiektów o przeznaczeniu sakralnym). Przy tym dodał komentarz sprowadzający się do tego, że „inaczej niż w innych krajach w Polsce zwiększa się znacznie ilość kościołów. Wiąże się to z cytowaną już zasadą wolności sumienia i wyznania i swobodnego wykonywania przez kościół swojej działalności religijnej”. Minister uzupełnił swoją wypowiedź w ten sposób, że „koszty budownictwa kościelnego ponosi sam kościół [rzymskokatolicki: podkreślenie: J.N.] z funduszków pochodzących przede wszystkim ze składek wiernych”<sup>24</sup>.

Adam Łopatka jednocześnie przedstawił zebranym w Popowie cele polityki wyznaniowej, lecz zanim to uczynił, zastrzegł, że „wbrew obiegowym opiniom istnieje w naszym kraju polityka wyznaniowa” (tak jakby sam nie dowierzał temu, co później uparcie referował). Według niego pierwszym celem polityki wyznaniowej PRL była „likwidacja zjawisk zaangażowania antysocjalistycznego i akceptacja wartości przez wszystkie związki wyznaniowe”. Za drugi cel uznano „pełne przestrzeganie zasad konstytucyjnych dotyczących religii i związków wyznaniowych”. Trzecie pryncypium polityki wyznaniowej państwa to według A. Łopatki „stworzenie klimatu wzrastania tych związków wyznaniowych w naszą socjalistyczną rzeczywistość”. Minister politykę wyznaniową państwa powiązał też z koniecznością przestrzegania trzech zasad konstytucyjnych, czyli równości wobec prawa bez względu na wyznanie, wolności sumienia i wyznania oraz swobody wykonywania funkcji religijnych przez kościół. W tym kontekście kierownik UdsW arbitralnie stwierdził, że „państwo nie interesuje się dogmatami i zasadami religijnymi”, ale to kościół katolicki jest „ekspansywny” w stosunku do władzy, gdyż zajmuje się problematyką niezwiązaną z religią i wykracza poza ramy swobody wykonywania swoich funkcji. Jako przykładem posłużono się tu „organizowaniem zbiórek na demonstracje skierowane przeciwko państwu”. Dalej zarzucono kościołowi (katolikom) łamanie zasady oddzielenia Kościoła od państwa poprzez zmuszanie obywateli do uczestnictwa w obrzędach religijnych oraz nieprzestrzeganie tego, że „instytucje państwowe powinny być wolne od emblematów i symboli religijnych, czego kościół w ostatnim

---

<sup>24</sup> J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 20.

czasie nie przestrzegał i to zarówno w odniesieniu do zakładów pracy jak i do szkół”. Według A. Łopatki „obowiązuje również zasada równego traktowania wszelkich związków wyznaniowych i kościołów, spotyka się jednak próby łamania tej zasady”. Minister odniósł się również do kolejnego celu polityki wyznaniowej, który określił jako „stopniowe zakończenie stanu przejściowego w stosunkach między państwem i związkami wyznaniowymi”. Równocześnie zauważył, że „kościół rzymsko-katolicki był zaangażowany w działalność antysocjalistyczną, ponieważ uważał ten ustroj za przejściowy”. W tej samej wypowiedzi minister wykorzystał niczym niepotwierdzoną hipotezę (raczej życzeniową), jakoby „obecnie kościół ma świadomość trwałości tego ustroju”. Natomiast za społecznie pożądane (według A. Łopatki) należy traktować oczekiwanie władz, że „w polityce wyznaniowej przyjmuje się obecnie, że kościół będzie trwałym elementem ustroju socjalistycznego”. Jednak takie oczekiwanie (presja) rządzących nie mogła być zrealizowana, chociażby ze względu na diametralne i trudne do pogodzenia różnice doktrynalne i społeczne (katolicka nauka społeczna *versus* komunizm) głoszone przez Kościół katolicki wobec założeń marksistowskich<sup>25</sup>.

Jednocześnie A. Łopatka wyjaśnił słuchaczom, że kościół rzymsko-katolicki postawił przed sobą trzy misje (w nawiązaniu do trzech celów polityki wyznaniowej państwa) i sprowadził je do misji religijnej, działalności charytatywnej i działalności nauczycielskiej. Skomentował je we właściwy sobie sposób i stwierdził, że „wykonując misję nauczycielską, nie jest w istocie organizacją religijną lecz partią polityczną” i tu upatrywał podłoża konfliktów w relacjach państwo-kościół. Według niego „władze stoją na stanowisku, że katolicy mogą aktywizować się w istniejących partiach i stowarzyszeniach bez tworzenia własnej partii”. Minister określił także oczekiwania władz co do współpracy kościoła i państwa jako podstawy wzajemnych relacji pomiędzy obydwoma podmiotami, lecz na warunkach określonych przez silniejszego, czyli „w zakresie zachowania niepodległości państwa, utrwalania pokoju, wzmacniania patriotyzmu, umacniania postaw moralnych, pomnażania dostatku narodowego, walki z plagami społecznymi (alkoholizm)”. Współpraca taka miała dotyczyć także innych obszarów życia społecznego, np. umacniania własności społecznej, indywidualnej i osobistej, trwałości rodziny, szacunku do pracy, poszanowania dla państwa i prawa, rozszerzania działalności opiekuńczej,

---

<sup>25</sup> J. Godlewski, *Założenia polityki wyznaniowej w PRL*, Warszawa 1984, s. 6.

rozładowywania napięć społecznych oraz utrzymania więzi z Polakami przebywającymi za granicą. W tym miejscu A. Łopatka wyartykułował szczerze (aczkolwiek chyba nieświadomie) dążenie rządu i partii, żeby „przenieść zwierzchnictwo nad duchownymi przebywającymi za granicą z Watykanu do Polski”. Takie oczekiwanie władz państwowych pozostawało w jawnej opozycji wobec kolejnej tezy ministra wypowiedzianej zaraz potem, a dotyczącej przygotowań do drugiej wizyty Jana Pawła II w swojej Ojczyźnie<sup>26</sup>.

Jednocześnie kierownik UdsW oficjalnie powiadomił uczestników konferencji o stanie wcześniejszych ustaleń rządowo-kościelnych i o tym, że Ojciec Święty (choć min. Łopatka konsekwentnie używał określenia: papież) przybędzie do Polski 16 czerwca 1983 r. A. Łopatka podkreślił, że „według zamierzeń kościoła wizyta papieża ma być związana z 600-leciem obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, z życiem i działalnością św. Ojca Kolbego, z beatyfikacją trzech nowych Polaków, z 300-leciem zwycięstwa pod Wiedniem”. Ponadto zapowiedział na przyszły rok (czyli, rok 1984) „dwa istotne wydarzenia o charakterze religijno-politycznym: 40-lecie powstania w Getcie Warszawskim i 500-lecie narodzin Lutra”. Umniejszenie znaczenia wizyty Papieża-Polaka w swojej ojczyźnie poprzez jedynie wzmiankowanie o tym wydarzeniu było działaniem świadomym i zamierzonym, tym bardziej, że w tym wystąpieniu ministra odnoszącym się do zasad realizowanej przez państwo polityki wyznaniowej podkreślił on, że „nasza konstytucja wyklucza istnienie konkordatu, jest jednak porozumienie z Watykanem dotyczące stosunków międzynarodowych, które powinno być przestrzegane”. Takie stanowisko władz (nazwijmy je szeroko – religijnych) nie mogło być obiecującym dla strony kościelnej prognozą przed zapowiedzianą wizytą papieską i realnie oddaliło podpisanie konkordatu „polskiego” na okres mniej więcej dziesięciu lat, ale realizowanego już w zupełnie nowych i sprzyjających realiach społeczno-politycznych<sup>27</sup>.

Minister Łopatka podkreślił też, że „spośród wszystkich kościołów największą rolę odgrywa oczywiście kościół rzymsko-katolicki”. Tego rodzaju wyróżnik wcale nie był wyrazem szacunku dla tej wspólnoty religijnej, lecz wprowadzeniem słuchaczy w rozwinięty później nurt krytyki wynikającej z antysocjalistycznej postawy duchownych i wiernych. Według niego „nie

<sup>26</sup> R. Łatka, *Propaganda władz PRL wobec drugiej wizyty Jana Pawła II na przykładzie „Gazety Krakowskiej”*, „Komunizm: System-Ludzie-Dokumentacja. Rocznik Naukowy” 2013, nr 2, s. 104.

<sup>27</sup> J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 72.

obserwuje się przejawów polityki antysocjalistycznej w innych wyznaniach niż rzymsko-katolickie i to zarówno wśród duchownych, jak i wyznawców. W kościele rzymsko-katolickim natomiast istnieją takie zjawiska, choć nie można tego generalizować. Były przypadki udzielania poparcia nawet skrajnym elementom Solidarności czy działaczom KOR-u i to nawet wówczas, gdy nie byli katolikami. Około 8% duchownych nadużywa ambony dla wystąpień antysocjalistycznych. Dotyczy to również 11-14 biskupów. Nie jest to natomiast słuszny pogląd, że całe duchowieństwo angażuje się w politykę antysocjalistyczną. Około bowiem 12-14 duchownych akceptuje czynnie ustrój socjalistyczny, a pozostała grupa nie angażuje się w politykę”<sup>28</sup>.

W wystąpieniu A. Łopatki do kadry kierowniczej Służby Więziennej wybrzmiał również akcent wyraźnego powiązania działalności religijnej z polityką wewnętrzną państwa i międzynarodową. Szef UdsW słusznie zauważył, że „każdy ze związków wyznaniowych jest nosicielem określonych wartości”. Jednak ministrowi chodziło tu głównie o rozpowszechnianie tych wartości dla dobra Polski a jako przykład wskazał, że „związek muzułmański ma pewien wpływ na nasze stosunki z krajami arabskimi, natomiast wyznawcy mojżeszowi, choć nieliczni w naszym kraju są bardzo wpływowi i mogą oddziaływać na stosunki z innymi państwami”. W tym samym wystąpieniu minister ostrożnie (choć w zasadzie krytycznie) ocenił „bliskie kontakty między episkopatem polskim i niemieckim” i jednocześnie podkreślił, że władza będzie ich bezwzględny cenzorem, co zostało wyartykułowane w ten sposób, że „tę linię będziemy bacznie obserwować, gdyż nie można dopuścić, aby pojawiły się w niej elementy antypolskie i sprzeczne z naszą polityką”<sup>29</sup>.

### Polityka wyznaniowa PRL – wkładka do materiałów z konferencji

W tzw. wkładce do materiałów konferencyjnych A. Łopatka szerzej rozwinął i uściślił niektóre kwestie polityki wyznaniowej PRL, których nie poruszył w wystąpieniu plenarnym podczas konferencji w Popowie.

---

<sup>28</sup> J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944-1989*, Warszawa 1992, s. 94.

<sup>29</sup> A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, s. 161.

Stąd też w pierwszej kolejności podkreślił, że w Polsce działają 34 kościoły i związki wyznaniowe i opatrzył to komentarzem: „tak więc Polska jest krajem, gdzie działa wiele wyznań”. Zauważył też aktywność Świadków Jehowy (według A. Łopatki skupiających w Polsce ok. 60 tys. wyznawców) jako wspólnoty religijnej niezarejestrowanej, lecz „działającej bez przeszkód ze strony władz państwowych”. Wy tłumaczył w swoim referacie, że związek wyznaniowy Świadkowie Jehowy „nie jest zarejestrowany dlatego, że pewne zasady dogmatyczne tego związku są sprzeczne z naszym porządkiem konstytucyjnym, np. jego wyznawcy ze względu na zakaz brania do ręki broni czy przetaczania krwi wchodzą w konflikt z porządkiem prawnym obowiązującym w PRL”<sup>30</sup>.

Następnie minister Łopatka krótko scharakteryzował poszczególne kościoły i związki wyznaniowe, zaczynając od Kościoła rzymskokatolickiego jako najliczniejszej wspólnoty religijnej w państwie. Nie potrafił jednak wskazać dokładnej liczby wiernych wyznania rzymskokatolickiego a wytłumaczył to tym, że „państwo nie prowadzi statystyki wyznaniowej a kościół [rzymskokatolicki: J.N.] też nie ustala w sposób naukowy ilości swoich wyznawców. Kościół rejestruje jedynie ilość chrztów, w jego rozumieniu katolikiem jest ten, kto jest ochrzczony, niezależnie od tego co potem robi. Z tego punktu widzenia prawie 97% obywateli PRL jest katolikami”. Minister (prawdopodobnie sam też ochrzczony, inaczej trudno byłoby wówczas określić dane dotyczące daty jego urodzenia i to, że urodził się w 1928 r.) przytoczył również te same statystyki dotyczące liczby osób duchownych i obiektów sakralnych należących do Kościoła katolickiego, które zaprezentował wcześniej podczas konferencyjnego wystąpienia i uzupełnił je o informacje dotyczące kleryków („nowe kadry duchownych kształcą się w 46 wyższych seminariach duchownych, gdzie w roku 1981/82 przebywało 7225”). Dodał jeszcze dane związane z katolickimi środkami przekazu i w ten sposób odniósł się do 60 tytułów o jednorazowym nakładzie 1 825 000 egzemplarzy i radiowej transmisji Mszy św. z kościoła św. Krzyża w Warszawie w każdą niedzielę i święto<sup>31</sup>.

Dalej, scharakteryzował „drugą grupę wyznań, którą stanowią wyznania skupione w Polskiej Radzie Ekumenicznej”, do której A. Łopatka zaliczył

<sup>30</sup> A. Stelmachowski, *Regulacja stosunków prawnych między państwem a Kościołem*, [w:] A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj (red.) *Spółczesność-Państwo-Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin 15-16.06.2000 r.*, Szczecin 2000, s. 28.

<sup>31</sup> W. Bar, *Prawo wyznań religijnych do posiadania własnych i korzystania z publicznych środków masowego przekazu*, [w:] H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2003, s. 373-374.

8 kościołów chrześcijańskich. Kolejno zwięźle podał dane dotyczące poszczególnych wspólnot w rozbiu na liczbę duchownych, wyznawców i liczbę jednostek organizacyjnych oraz obiektów kultu religijnego. I tak, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny według A. Łopatki posiadał 320 duchownych, 233 parafie i ok. 480 tys. wiernych, Kościół Ewangelicko-Augsburski [pisownia oryginalna: J.N.] (92 duchownych, 122 zbory, 352 świątynie i 72 tys. wiernych), Kościół Ewangelicko-Reformowany [pisownia oryginalna: J.N.] (4 duchownych, 8 zborów, 13 domów modlitwy, ok. 4,5 tys. wiernych), Kościół Metodystyczny (36 duchownych, 60 zborów, 56 domów modlitwy, 4 tys. wyznawców), Kościół Polsko-Katolicki<sup>32</sup> (116 duchownych, 98 parafii, 93 kościoły, 3,5 tys. wiernych), Kościół Starokatolicki Mariawitów (29 duchownych, 42 parafie, 55 kościołów, 2,5 tys. wyznawców), Kościół Chrześcijan Baptystów (60 duchownych, 128 zborów, 56 diecezji, 6 tys. wyznawców), Zjednoczony Kościół Ewangeliczny [pisownia oryginalna: J.N.] (256 duchownych, 124 zbory, 79 domów modlitwy, 10 tys. wiernych). Dalej, w swoim referacie kierownik UdsW użył określenia „trzecia grupa to pozostałe wyznania” i do tej kategorii zaliczył „Kościół Adwentystów Dnia 7-mego” z 64 duchownymi, 118 zborami, 118 domami modlitwy i siedmioma tysiącami wiernych. Według A. Łopatki „istnieje jeszcze kilka związków wyznaniowych skupiających po 2 lub 3 tys. wyznawców i na uwagę zasługują niechrześcijańskie wyznania takie jak muzułmański związek wyznaniowy czy związek wyznania Mojżeszowego. Mamy też w Polsce wyznawców buddyzmu. Są oni zorganizowani w dwa związki a obecnie powstaje trzeci. Związki religijne mogą powstawać lub zanikać a nawet się rozwiązywać” (sic!). Dokonując podsumowania dotyczącego funkcjonowania nierzymskokatolickich związków religijnych w PRL, minister przytoczył liczbę

1 900 duchownych, 113 jednostek organizacyjnych, 1 138 kościołów i domów modlitwy oraz ok. 660 tys. wyznawców (ok. 2% ogółu ludności), a także 21 tytułów prasowych wydawanych przez te wspólnoty w nakładzie 84 tys. egzemplarzy. Według prof. Łopatki „sytuacja wyznaniowa w Polsce jest stabilna od czasów wojny, a zmiany i przesunięcia nieznaczne”<sup>33</sup>.

Po dokonaniu tzw. ilościowego spojrzenia na sytuację wyznaniową w Polsce (określenie użyte przez A. Łopatkę) minister postawił „jakościowe” pytanie zawarte w tym „co poszczególne związki religijne wniosły

---

<sup>32</sup> Według A. Łopatki „kościół Polsko-Katolicki różni się od rzymskokatolickiego tym, że nie uznają papieża i celibatu”. Zob. *Wkładka*, s. 2.

<sup>33</sup> A. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944-1991*, Kraków 2011, s. 125.

i wnoszą do kształtowania postaw obywateli, jakie mają tradycje?”. Sam udzielił sobie odpowiedzi, zaczynając od tego, że „Związek Mojżeszowy pozostawił w naszej kulturze silne ślady” a kontynuując swoje dywagacje, zauważył, że „Żydzi są mocno przywiązani do swojego wyznania, bardzo są solidarni w skali światowej, a stosunki nasze z tymi krajami muszą uwzględniać i uwzględniają sytuację tej gminy wyznaniowej”. Ta wypowiedź powinna być analizowana w szerszym kontekście historycznym związanym z obchodami 40-rocznicy wybuchu powstania w warszawskim getcie. W związku z 500-leciem urodzin Marcina Lutra minister odwołał się w swoim referacie także do tego, że „jest też wyraźny wpływ luternizmu na naszą kulturę narodową”. Szerzej odnosząc się do „wszystkich nierzymsko-katolickich kościołów i związków wyznaniowych”, A. Łopatka przypochlebił się im za „pewne elementy odmienności, pewne wartości szczególnie cenne dla życia narodowego, państwowego”. W przypadku kościołów zreformowanych do tych wartości zaliczył wprost takie cechy jak: skromność, pracowitość, oszczędność i poszanowanie władzy<sup>34</sup>.

Jako trzeci, po jakościowym i ilościowym aspekcie polityki wyznaniowej państwa A. Łopatka scharakteryzował jej znaczenie w wymiarze międzynarodowym. Tu wskazał na kontakty z państwami, w których strukturze wyznaniowej dominują wierni kościołów protestanckich oraz wyznawcy religii muzułmańskiej czy judaistycznej. Powiązał to z sytuacją tych wiernych w Polsce, gdyż np. „przywódcy państw arabskich zawsze się dopytują i przyglądają się nam, jaki jest nasz stosunek do ich wyznawców, do ich tradycji. Ma to pewne znaczenie dla sytuacji międzynarodowej i naszych stosunków z nimi”.

Jednak w referacie A. Łopatki wyraźnie zdominowany został problem realizacji wewnętrznej polityki wyznaniowej, lecz w bezpośredniej korelacji ze Związkiem Radzieckim i innymi państwami bloku socjalistycznego. Referent wprost zaznaczył, że umacnianie przyjaźni i współpracy z tymi narodami oraz utrwalanie pokoju i uniemożliwianie agresji uznano za priorytety w polskiej polityce międzynarodowej, a „wolność wyznania i wolność uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych lub innych przekonań jest wartością, która ma znaczenie głównie w sferze tej polityki”. W tym miejscu prof. Łopatka zdefiniował istotę wolności religijnej w oparciu głównie o brzmienie art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, gdyż uznał, że „wolność sumienia, czyli posiadania przekonań

---

<sup>34</sup> J. Osuchowski, *Stosunki wyznaniowe na tle transformacji ustrojowej*, Warszawa 1996, s. 29.

religijnych lub innych przekonań filozoficznych, zmienianie tych przekonań, wybieranie przekonań innych jest sprawą wewnętrzną człowieka i nie podlega ograniczeniom społecznym”<sup>35</sup>. Zdefiniował też uzewnętrznianie przekonań religijnych jako „modły, uczestniczenie w obrzędach i praktykach religijnych oraz nauczanie religii lub innych poglądów filozoficznych”. Przy tym zwrócił uwagę na dopuszczalne ograniczenia w zakresie uzewnętrzniania przekonań religijnych i wskazał tu na względy bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia publicznego i moralności oraz prawa innych osób. A. Łopatka potwierdził też powszechnie szanowane reguły limityzacyjne związane z ich ustawową podstawą oraz wynikające z regulacji konstytucyjnej, a także ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych (w tym przypadku odniósł się do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych<sup>36</sup>). Osobno też zauważył, że „polityka wyznaniowa, tak jak polityka gospodarcza, społeczna, kulturalna musi liczyć się z tymi wartościami” a wcześniej skonstatował, że „wolność uzewnętrzniania swoich przekonań nie jest wartością bezwzględną i podlega pewnym ograniczeniom”<sup>37</sup>.

Referat Adama Łopatki to również odwołanie się do postanowień Konstytucji PRL z 1952 r., zwłaszcza do konieczności realizacji zasady równości praw i obowiązków obywateli bez względu na ich wyznanie lub przekonania<sup>38</sup>. Minister podkreślił, że „realizacja tej zasady na ogół nie napotyka na trudności w praktyce”, ale jednocześnie kąśliwie zauważył, że „istnieje niewielkie uprzywilejowanie osób duchownych, które nie budzi poważniejszych zastrzeżeń społecznych i nie mamy zamiaru go likwidować”. Do tych „przywilejów” zaliczył: warunki mieszkaniowe, odbywanie służby wojskowej, ulgi o charakterze finansowym czy „pewne odstępstwa od ogólnych zasad w postępowaniu karnym, cywilnym i administracyjnym”<sup>39</sup>.

Zarzucił też Kościołowi rzymsko-katolickiemu „największą skłonność do nietolerancji”, choć wcześniej stwierdził, że „w Polsce osiągnęliśmy wysoki stopień tolerancji religijnej”. Minister Łopatka uznał, że „kościół

---

<sup>35</sup> Europejska Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z protokołami uzupełniającymi.

<sup>36</sup> Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. Dz. U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167.

<sup>37</sup> M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1978, s. 83.

<sup>38</sup> Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r., t.j. Dz. U. z 1976 r., Nr 7, poz. 36 z późn. zm.

<sup>39</sup> K. Krzysztofek, *Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane zagadnienia*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018, t. 21, s. 303.

ten stosuje różne formy nacisku na osoby niewierzące lub ich dzieci, które nie uczestniczą w obrzędach religijnych lub nauce religii”. Nadto A. Łopatka wyraził pretensje o to, że mimo że kościoły korzystają z pełnej wolności to „kościół rzymsko-katolicki ze swoimi obrzędami wychodzi daleko poza kościelne mury”. W tym miejscu wymienił przykłady takiego zachowania, do których zaliczył przede wszystkim pielgrzymki. Prawdopodobnie głównie chodziło tu o piesze pielgrzymki na Jasną Górę organizowane przez wszystkie katolickie diecezje w Polsce w okresie wakacyjnym. Ale przedmiotem „zarzutów” była nie tylko organizacja pielgrzymek, także „imprezy o charakterze politycznym”, czyli według A. Łopatki „manifestacje zaczynające się w kościele lub kościoły służyły za miejsce schronienia manifestantów, kiedy ich rozpędzono”. Ponadto za nadużywanie wolności sumienia uznawano gromadzenie w kościołach emblematów i ulotek antypaństwowych oraz organizowanie w nich odczytów o charakterze politycznym „nie mające nic wspólnego z religią a tego typu imprezy nie mieszczą się w granicach obrzędów kościelnych”. Adam Łopatka podkreślił, że zwłaszcza w ostatnich dwóch latach nasiliły się takie „imprezy kościelne”, nie wytłumaczył jednak tego aktywną działalnością opozycji politycznej i delegalizacją „Solidarności”<sup>40</sup>.

Kierownik UdsW wyraźnie zaznaczył również konieczność realizacji zasady świeckości szkół i miejsc pracy w kontekście pojawiających się tam coraz częściej emblematów religijnych. Wypowiedział się w ten sposób, że „tego rodzaju zjawisko jest niedopuszczalne, ludzie mogą się modlić w kościele albo u siebie w domu, tam mają swobodę działania”. Zapowiedział także konsekwentne przywracanie świeckiego charakteru państwa, gdyż „instytucje państwowe nie są dla celów kultowych”. Zaraz potem przytoczył dane dotyczące budownictwa sakralnego w Polsce, czyli wskazał te miejsca kultu religijnego, w których obywatele mogli swobodnie praktykować religijnie i korzystać z posług o charakterze religijnym. Według A. Łopatki „intensywne budownictwo wyznaniowe” rozpoczęło się zaraz po wojnie i w latach 1944-1970 odbudowano ze zniszczeń wojennych 912 kościołów i zbudowano 445 nowych kaplic i kościołów. Natomiast w okresie 1971-1980 wydano 741 zezwoleń na budowę i rozbudowę obiektów o przeznaczeniu religijnym. W samym tylko 1981 r.

---

<sup>40</sup> J. Durka, *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do Spraw Wyznań z lat 1982-1984*, [w:] J. Durka (red.), *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Kalisz 2014, s. 273.

władze państwowe wydały 331 zezwoleń na budowę kościołów i kaplic i dodatkowo 5 zezwoleń na budowę seminariów duchownych. W 1981 r. weszły w życie przepisy Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1981 r. i to one według A. Łopatki umożliwiły usprawnienie budownictwa sakralnego i budowę obiektów kościelnych o powierzchni ponad 600 mkw. oraz kaplic i tzw. punktów katechetycznych. Referent „Polityki wyznaniowej PRL” zaznaczył „pęd” duchownych do budowni gigantów, jednak stwierdził stanowczo, że „dziś ze względu na trudności gospodarcze wiele projektów ulega zmianie, bo nie stać wiernych na tego typu budowle”. Natomiast trudności dotyczące budowy kościołów wytłumaczył nie niechęcią urzędników państwowych (tzw. „wyznaniowców”), lecz „konfliktami między wiernymi a inwestorami kościelnymi”.

A. Łopatka konsekwentnie podnosił (tak samo jak podczas wystąpienia konferencyjnego) „potrzebę wyeliminowania elementów antysocjalistycznego i antypaństwowego zaangażowania się osób duchownych i świeckich”. Swoje pretensje wyrażał w stosunku do Kościoła rzymsko-katolickiego, szczególnie po wprowadzeniu stanu wojennego i internowaniu przedstawicieli opozycji solidarnościowej. Dokonał nawet wyliczenia, według którego „12-14 biskupów oraz 2-3% duchownych niższych szczebli zajmuje pozycję antysocjalistyczną” i osoby te „popierają podziemie, różne awantury, organizują w kościołach akcje polityczne oraz swoimi wypowiedziami atakują ustrój i przedstawicieli państwa, a także podważają nasze sojusze międzynarodowe”. Minister dla uwiarygodnienia swojego stanowiska stwierdził nawet, że „tego rodzaju postępowanie jest potępiane zarówno przez państwo, jak i przez prymasa a często również przez samych wiernych”. Wyraził też przekonanie, że przygotowanie do wizyty Jana Pawła II w Polsce „całkowicie wyeliminuje tego rodzaju fakty a stosunki pomiędzy państwem a kościołem nie będą zakłócane przez awanturników politycznych wśród duchownych”. Po takim agresywnym i mocnym sformułowaniu zarzutów wobec duchowieństwa A. Łopatka ze skrucą przyznał, że „władze państwowe po 40 latach dochodzą do przekonania, że potrzeby religijne ludzi oraz istnienie kościołów i związków religijnych nie są zjawiskiem przemijającym i nie znikną one w procesie budowy socjalizmu”. Podkreślił, że „proces laicyzacji jest spowolniony i nie ma podstaw do przypuszczenia, że w socjalizmie kościoły przestaną funkcjonować (tak samo potrzeby osób wierzących)”<sup>41</sup>.

---

<sup>41</sup> E. Grzelak, *U podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980, s. 212.

W swojej wypowiedzi minister zawarł też *passus* dotyczący stosunku Kościoła katolickiego do władz państwowych po 1944 r., który według A. Łopatki ewaluował aż do 1982 r. Najpierw był zdecydowanie negatywny, gdyż kościół „popierał zbrojne podziemie, Mikołajczyka i był przeciwny reformie rolnej i nacjonalizacji”. Minister wypomniął też kościołowi poparcie udzielone „Solidarności” a wcześniej Komitetowi Obrony Robotników oraz Konfederacji Polski Niepodległej oraz to, że do listopada 1982 r. kierownictwo kościoła i papież udzielili poparcia podziemnej i zagranicznej „Solidarności”. Natomiast poczynszy od listopada 1982 r. kierownik UdsW stwierdził zmianę jakości we wzajemnych państwowo-kościelnych relacjach za sprawą kard. Józefa Glempa i to, że „kościół odciął się od podziemia i zagranicznych ugrupowań opozycyjnych, nie czyni jednak tego z całą konsekwencją”. Zaryzykował nawet niczym nieuprawnione stwierdzenie, że „wśród dostojników i duchowieństwa utrwaliła się refleksja, że nie ma siły zdolnej do obalenia władzy ludowej w Polsce a kościół nastawił się na wpisanie się w ustrój socjalistyczny”<sup>42</sup>.

A. Łopatka przekazał też stanowisko partii (IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR) dotyczące potrzeby normalizacji stosunków państwo-kościół poprzez nawiązanie „normalnych stosunków dyplomatycznych z Watykanem i będzie to korzystne, gdyż dzisiaj stosunki utrzymuje prawie wyłącznie przez prymasa a wówczas będziemy mieć szerszą gamę środków działania niż obecnie”. Takie stanowisko rządowe i polityczne miało związek z planowaną wizytą Ojca Świętego a wizyta papieska w zachodniej części kraju według zamysłu rządzących miała być „formą poparcia dla decyzji podjętych w Jałcie i Poczdamie w sprawach Polski” oraz „odpowiedzią papieża na niebezpieczne, rewizjonistyczne poczynania nowych władz RFN”. Minister Łopatka uwypuklił również planowane spotkanie Papieża z gen. W. Jaruzelskim sprawującym wówczas wszystkie możliwe do obsadzenia najważniejsze funkcje, stanowiska i stopnie wojskowe w PRL<sup>43</sup>.

Jednocześnie min. A. Łopatka uznał potrzebę współpracy rządowo-kościelnej w przedmiocie działalności charytatywnej, walki z narkomanią i alkoholizmem, a także łączności z Polonią zagraniczną, lecz według wskazań państwowych. Wyrazem takiego stanowiska było stwierdzenie, że „kościół musi odejść od działalności, którą prowadził dotychczas,

<sup>42</sup> J. Krukowski, *Stolica Apostolska i Polska po II wojnie światowej (1945-1989)*, [w:] J. Krukowski, F. Lempa, F. Mazurek (red.), *Kościół i prawo*, Lublin 1993, s. 76.

<sup>43</sup> W. Góra, *Polska Ludowa 1944-1984*, Lublin 1986, s. 693.

a która w wielu wypadkach była skierowana przeciwko państwu”. Rząd PRL oczekiwał od strony kościelnej (rozumianej tu jako Kościół katolicki), żeby księża pracujący poza granicami PRL (w liczbie 4 600 w 2 600 parafiach) „działali w interesie Polski a nie przeciwko niej”. Za wzór do naśladowania wskazał „Żydów działających dla swego państwa i narodu”<sup>44</sup>.

## Zakończenie

Zorganizowana w lutym 1983 r. konferencja ideologiczna z udziałem kadry kierowniczej więziennictwa była kolejną z cyklu dorocznych spotkań służbowych, podczas których dokonywano podsumowania istotnych wydarzeń mijającego okresu. Ta z 1983 r. różniła się od poprzednich tym, że odbyła się w okresie trwania jeszcze stanu wojennego i przygotowań do planowanego na czerwiec przybycia Ojca Świętego do Polski. Dlatego też władze ministerialne i więziennictwa zdecydowały o tym, że dla ukształtowania właściwych postaw ideowych funkcjonariuszy potrzebna jest im znajomość zasad polityki wyznaniowej w PRL. Tym bardziej że Służba Więzienna była przecież jednym z filarów bezpieczeństwa państwa, a część osadzonych w ośrodkach odosobnienia więźniów podlegała administracji więziennej, jakkolwiek obok naczelników więzień powoływano także komendantów ośrodków internowania<sup>45</sup>.

Za każdym razem organizacją odpraw służbowych funkcjonariuszy więziennictwa zajmował się Wydział Polityczny Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, który wcześniej przygotowywał odpowiednie materiały w formie zwartej (książkowej) dla jego uczestników a dodatkowo jeszcze do materiałów konferencyjnych dołączono tzw. wkładkę. Konferencja w Popowie została przygotowana i przeprowadzona według wytycznych zawartych w publikacji wydanej przez Studium Organizacji Zarządzania Kadry Kierowniczej i Rezerwowej Resortu Sprawiedliwości, a Służba

---

<sup>44</sup> E. Grzelak, *Stosunek państwa socjalistycznego do religii, wierzeń religijnych obywateli oraz kościołów i związków wyznaniowych*, [w:] J. Grudzień (red.), *Wybrane problemy marksistowskiego religioznawstwa*, Warszawa 1973, s. 214.

<sup>45</sup> J. Nikolajew, *Duszpasterstwo wśród internowanych na Lubelszczyźnie*, [w:] J. Świtka, M. Kuć (red.) *Więziennictwo na Lubelszczyźnie w okresie stanu wojennego*, Lublin 2008, s. 129-130.

Więzienna była przecież częścią Ministerstwa Sprawiedliwości<sup>46</sup>. Chodziło głównie o to, żeby przekonać kadrę dowódczą, a za jej pośrednictwem szeregowych funkcjonariuszy zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ośrodków przystosowania społecznego<sup>47</sup>, o zagrożeniu dla bytu ustroju państwowego ze strony przedstawicieli duchowieństwa wspierającego opozycjonistów politycznych, których część była izolowana w więzieniach i ośrodkach internowania. Dlatego organizowano tego typu odprawy o czysto ideowym zabarwieniu, wykorzystując przy tym obiegowe slogany dotyczące np. polityki wyznaniowej władz PRL, podczas kiedy faktycznie przez cały okres powojenny aż do przełomu roku 1989/1990 stosunek władz do religii, związków wyznaniowych, duchowieństwa i wiernych nacechowany był represjami i szykanami. Dlatego też wystąpienie w Popowie ministra odpowiedzialnego w 1983 r. za tzw. sprawy wyznaniowe dobrze wpisało się w klimat deprecjacji instytucji i wartości szczególnie Kościoła Katolickiego traktowanego jako „wroga publicznego” ustroju panującego wtedy w Polsce<sup>48</sup>.

Główne tezy wystąpienia A. Łopatki w Popowie to otwarta krytyka Kościoła Katolickiego i jego duchowieństwa oraz wytykanie katolikom braku pozytywnych cech występujących u wyznawców innych religii, co w konsekwencji prowadzić mogło (miało?!) do kolejnych podziałów w społeczeństwie i dalszego pogłębiania trudności w oficjalnych relacjach państwowo-kościelnych. Władzom PRL, w tym UdsW i funkcjonariuszom Służby Bezpieczeństwa trudno było uznać („przełknąć”) dane statystyczne dotyczące liczby osób ochrzczonych po latach nieudanej walki ideologicznej komunistycznego państwa z religią i „ciemnotą wierzących”. Minister odwoływał się co prawda do praw osób wierzących formalnie zagwarantowanych w Konstytucji PRL, ale sam musiał mieć świadomość funkcjonowania w Polsce systemu administracyjnego (UdsW, którego był szefem) i politycznego (Biuro Polityczne KC PZPR), który wolność sumienia i religii swoich obywateli jedynie deklarował w formie aktów

<sup>46</sup> Zob. M. Jelowicki, S. Wej-Osiecka, J. Zapasiewicz, *Teoria i praktyka zarządzania. Materiał przeznaczony dla kadry kierowniczej i rezerwowej Resortu Sprawiedliwości*, Warszawa 1976, s. 99. Należy zauważyć, że jeszcze do 1994 r. Dyrektor Centralnego Zarządu Zakładów Karnych miał swoją siedzibą przy Alejach Ujazdowskich, czyli w siedzibie ministerstwa, podczas kiedy centrala więziennictwa mieściła się na Mokotowie przy ul. Rakowieckiej 37a, gdzie obecnie znajduje się Centralny Zarząd Służby Więziennej i ma siedzibę Dyrektor Generalny Służby Więziennej.

<sup>47</sup> Ośrodki przystosowania społecznego (OPS) zostały zlikwidowane w 1990 r. (ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 19, poz. 84).

<sup>48</sup> P. Stanisławski, *Ideologiczne podstawy polityki wyznaniowej w PRL*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2000, nr 7, s. 262.

prawnych i partyjnych wystąpień. Zresztą organy tzw. administracji wyznaniowej zajmowały się głównie totalną inwigilacją osób duchownych i „utrudnianiem” realizacji wolności sumienia i wyznania w wymiarze wspólnotowym oraz indywidualnym. Także wystąpienie ministra A. Łopatki do kadry kierowniczej więziennictwa należy traktować jako kolejny element ideowego „urabiania” kolejnych grup społecznych. Poza tym wydaje się, że tzw. wkładka do materiałów konferencyjnych z Popowa była wkładką „wielokrotnego użytku” przygotowaną przez kierownictwo UdsW do służbowego wykorzystania na innych podobnych rodzajowo odprawach służbowo-partyjnych<sup>49</sup>.

Na koniec jeszcze jedna uwaga o charakterze ogólnym. Trudno mówić o polityce wyznaniowej w okresie PRL, choć pojęcie tak skonstruowane często wykorzystywano w literaturze i praktyce, gdyż polityka tego rodzaju powinna uwzględniać przede wszystkim wzajemne relacje pomiędzy stroną państwową i kościelną oraz interesy obydwu stron. W realiach socjalistycznego państwa Kościoły i inne związki wyznaniowe z zasady dyskryminowano lub co najwyżej tolerowano. Z tego też względu pozycja związków wyznaniowych była marginalizowana i wysoce nierównorzędna w stosunku do organów władzy państwowej. Polityka stosowana przez Urząd w okresie prawie czterdziestu lat była potwierdzeniem tak sformułowanej tezy.

---

<sup>49</sup> M. Kossakowska-Winiarczyk, *Państwowe prawo wyznaniowe w praktyce administracyjnej*, Warszawa 1999, s. 15.

## **Bibliografia**

- Bar W., *Prawo wyznań religijnych do posiadania własnych i korzystania z publicznych środków masowego przekazu*, [w:] H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2003.
- Brzechczyn K., *Kościoły mniejszościowe w polityce władz PRL*, „Przegląd Religioznawczy” 2008, nr 3(229).
- Chabasińska A., *Polityka władz wobec mniejszości wyznaniowych w Polsce w latach 1945-1956*, „Studia Lubuskie” 2009, t. V.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- Durka J., *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do spraw Wyznań z lat 1982-1984*, [w:] J. Durka (red.), *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Kalisz 2014.
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944-1989*, Warszawa 1992.
- Godlewski J., *Żałożenia polityki wyznaniowej w PRL*, Warszawa 1984.
- Góra W., *Polska Ludowa 1944-1984*, Lublin 1986.
- Górowska B. Rydlewski G., *Regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce*, Warszawa 1992.
- Grzelak E., *Stosunek państwa socjalistycznego do religii, wierzeń religijnych obywateli oraz kościołów i związków wyznaniowych*, [w:] J. Grudzień (red.), *Wybrane problemy marksistowskiego religioznawstwa*, Warszawa 1973.
- Grzelak E., *U podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980.
- Jełowicki M., Wej-Osiecka S., Zapasiewicz J., *Teoria i praktyka zarządzania. Materiał przeznaczony dla kadry kierowniczej i rezerwowej Resortu Sprawiedliwości*, Warszawa 1976.
- Kądziela P., *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1960*, Wrocław 1990.
- Keller K., *Czas skończyć z dziedzictwem PRL*, „Na Wokandzie” 2011, nr 4.
- Kossakowska-Winiarczyk M., *Państwowe prawo wyznaniowe w praktyce administracyjnej*, Warszawa 1999.
- Krasowski K., *Państwo a kościół katolicki w Polsce Ludowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1995, nr 1-2.
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2011, nr 89.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993.

- Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005.
- Krukowski J., *Stolica Apostolska i Polska po II wojnie światowej (1945-1989)*, [w:] J. Krukowski, F. Lempa, F. Mazurek (red.), *Kościół i prawo*, Lublin 1993.
- Krzysztofek K., *Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane zagadnienia*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018, t. 21.
- Łatka R., *Propaganda władz PRL wobec drugiej wizyty Jana Pawła II na przykładzie „Gazety Krakowskiej”*, „Komunizm-Ludzie-Dokumentacja. Rocznik Naukowy” 2013, nr 2.
- Misztal H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do spraw Wyznań*, [w:] A. Mezglewski (red.), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Symposium Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dony, 26-28 października 2004 r.)*, Lublin 2005.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944-1991: władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 21 II 1991*, Warszawa 1991.
- Nikolajew J., *Duszpasterstwo wśród internowanych na Lubelszczyźnie*, [w:] J. Świtka, M. Kuć (red.), *Więziennictwo na Lubelszczyźnie w okresie stanu wojennego*, Lublin 2008.
- Ordon M., *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument antykościelnej polityki władz komunistycznych w okresie Polski Ludowej – zarys problemu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. IV.
- Osuchowski J., *Stosunki wyznaniowe na tle transformacji ustrojowej*, Warszawa 1996.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005.
- Pawlak K., *Za kratami więzień i drutami obozów. Zarys dziejów więziennictwa w Polsce*, Kalisz 1999.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1978.
- Raina P., *Kościół – państwo w świetle akt wydziału ds. wyznań 1967-1968*, Warszawa 1994.
- Sowa A., *Historia polityczna Polski 1944-1991*, Kraków 2011.
- Stanisz P., *Ideologiczne podstawy polityki wyznaniowej w PRL*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2000, nr 7.
- Stelmachowski A., *Regulacja stosunków prawnych między państwem a Kościołem*, [w:] A. Kawecki, J. Kowalczyk, A. Kubaj (red.), *Społeczeństwo-Państwo-Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin 15-16.06.2000 r.*, Szczecin 2000.
- Walencik D., *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008.
- Żaryn J., *Kościół w PRL*, Warszawa 2004.

**Akty prawne:**

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

Europejska Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z protokołami uzupełniającymi.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. t.j. Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36, z późn. zm.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz. U. Nr 9, poz. 87.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz. U. Nr 19, poz. 156.

Ustawa z dnia 10 grudnia 1959 r. o Służbie Więziennej, Dz. U. Nr 69, poz. 436, z późn. zm.

Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 19, poz. 84.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do spraw Wyznań, M. P. Nr 58, poz. 905.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 1981 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych, aresztach śledczych i ośrodkach przystosowania społecznego, Dz. Urz. MS Nr 5, poz. 27.

Zarządzenie wewnętrzne nr 1 Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań z dnia 7 kwietnia 1965 r. w sprawie nadania Urzędowi do spraw Wyznań Tymczasowego Regulaminu, AAN, UdsW, sygn. 144/2.

